

MIKKO VIITAMÄKI

Pyhä maantiede ja muistin hallinta

Kulttuuriperinnön tuhoaminen osana modernia jihadia

Isisin kaltaiset jihadistijärjestöt eivät käy sotaa vain vihollisarmeijoita ja vääriksi katsomiaan uskontulkintoja vastaan. He kamppailevat myös muslimien kollektiivisesta muistista. Toukokuussa 2015 Isis valloitti Syyriassa sijaitsevan Palmyran historiallisen kaupungin, jolla oli myös Unescon maailmanperintökohteen status. Kaupunki oli kukoistanut puoli vuosituhatta ajanlaskun alun molemmin puolin, ja monet sen huomattavimmista arkeologisista muistomerkeistä periytyivät sen historian varhaisimmalta hellenistiseltä kaudelta. Aiemmin samana vuonna Isis oli tuhonnut Irakissa esi-islamilaista kulttuuriperintöä museoissa ja arkeologisilla paikoilla.

Valloitettuaan Palmyran Isisin kannattajat tuhosivat heinäkuussa 2015 al-Latin leijonana tunnetun 3,5-metrisen kiviveistoksen. Elokuussa he mestasivat alueen muinaismuistoista vastanneen 82-vuotiaan arkeologin, Khaled al-Asaadin. Hän oli ilmeisesti kieltäytynyt paljastamasta, missä kaupungin museoista turvaan siirretyt muinaismuistot sijaitsivat. Pian teloituksen jälkeen Isis räjäytti Palmyran tunnetuimman rakennuksen, ensimmäisellä vuosisadalla rakennetun Baalshaminin temppelin.

Isis ei ole missään vaiheessa pyrkinyt salaamaan tapaa, jolla se on kohdellut esi-islamilaista kulttuuriperintöä. Järjestö on julkaissut sosiaalisessa mediassa videoita, joilla sen jäsenet murskaavat jumalia ja hallitsijoita esittäviä patsaita arabiankielisten taistelulaulujen soidessa taustalla. Vähemmän ääntä järjestö on pitänyt siitä, että se on tuhonnut myös yhä käytössä olevia pyhiä paikkoja. Moskeijoista on sen hallitsemilla alueilla poistettu kaikki koristeet koraanilauseita myöten. Useita shiialaisten ja suufilaisten pyhien miesten ja naisten hautoja on raivattu maan tasalle ja kristillisiä kirkkoja on hävitetty.

Isisin toimintaa on mediassa yleensä analysoitu kahdesta näkökulmasta. Järjestön pakonomainen tarve tuhota pyhiä paikkoja on nähty luonnollisena seurauksena islamilaisesta doktriinista, jonka oletetaan kieltävän esittävät kuvat, olivatpa ne sitten kaksiulotteisia maalauksia tai kolmiulotteisia patsaita.

Syvällisempää analyysia peräänkuuluttavat toimittajat ja tutkijat ovat korostaneet myös tekojen poliittista luonnetta. Näyttävä kulttuuriperinnön tuhoaminen on tapa käyttää poliittista valtaa ja näyttää jihadistijärjestön mahti suurempana kuin se tosiasia on. Kumpikaan selitys ei ole väärä. Toiminta on poliittisesti motivoitua, ja perustelut sille pyritään hakemaan uskonnollisista dokt-

riineista. Oletettua kuvakieltoa keskeisempi perustelu kuitenkin on, että jumalpatsojen olemassaolo kyseenalaistaa islamin tärkeimmän opin, Jumalan ehdottoman ykseyden.

Islamin historian muokkaaminen

Isinin tapa toimia muistuttaa Taliban-hallinnon toimintaa vuosituhatien vaihteen Afganistanissa sekä Ansar Dinen valtakautta Pohjois-Malissa alkuvuonna 2012. Kaikissa tapauksissa äärimmäinen väkivalta, naiivin pelkistetty käsitys islamin opeista sekä ankarin mahdollinen tulkinta *shariasta* on yhdistetty arkeologisten ja pyhien paikkojen tuhoamiseen.

Historiallisen ja uskonnollisen kulttuuriperinnön tuhoaminen ei ole vain fanaattisen uskonnollista tai poliittisesti laskelmoitua toimintaa, vaan se on yritys vaikuttaa muslimien kollektiiviseen muistiin. Esi-islamilaisten kulttuuriperinnön sekä käytössä olevien pyhien paikkojen tuhoaminen on konkreettinen pyrkimys muokata käsitystä islamin pyhästä historiasta. Tästä näkökulmasta Isinin toiminnalla on myös globaali ulottuvuus.

Historian muokkaus kytkeytyy 1800-luvulla kaikkia muslimeita koskevaksi laajentuneeseen kamppailuun siitä, millaiseksi muslimi-identiteetin pitäisi muodostua. Yhdessä ääripäässä on näkökanta, jonka mukaan islamiin kuuluvat ainoastaan ne piirteet, jotka olivat olemassa jo kolmen ensimmäisen muslimisukupolven aikana 600-luvulla. Monoliittisessa islamissa ei tulisi olla ajallista tai paikallista vaihtelua. Tämän uskonnollisen ideologian kattoterminä on salafismi, joka viittaa nimenomaan kolmeen varhaisimpaan muslimisukupolveen (*salaf*). Salafistit pyrkivät islamin puhdistamiseen joko uskonnollisen argumentoinnin, poliittisen vaikuttamisen tai aseellisen toiminnan kautta.

Toisen näkökannan mukaan muutos on ollut luonnollinen osa islamin historiaa. Muslimien tulisi jatkuvasti ponnistella selvittääkseen, miten jumalallinen ilmoitus on parhaiten sovellettavissa vaihteleviin olosuhteisiin. Varsinkin modernistiset ja reformistiset liikkeet kannattavat tätä ajatusta. Muutos on ollut olennainen osa islamin historiaa, joten suuri osa muslimeista elää paikallisissa yhteisöissään usein tiedostamattaan tämän näkökannan mukaan.

Esi-islamalainen kulttuuriperintö ja islamilaiset pyhät paikat edustavat konkreettisesti inklusiivista muslimi-identiteettiä, jonka keskeisenä piirteenä on erilaisten paikallisten piirteiden sisällyttäminen islamiin. Salafistit taas pyrkivät puhdistamaan islamin ja hävittämään muiston niistä piirteistä, joiden he uskovat olevan islamille vieraista. Konkreettisimmillaan tämä tarkoittaa kaiken sen hävittämistä, mikä muistuttaa siitä, millaista islam on ollut ja millaista se voisi olla.

Pyhä historia ja pyhä maantiede

Islamin pyhä historia on sidoksissa pyhään maantieteeseen¹. Islam sai alkunsa profeetta Muhammadin toiminnasta Mekassa ja Medinassa 600-luvulla. Sieltä se on levinnyt kaikkiin ilmansuuntiin niin, että muslimiyhteisöjä asuu nykyisin kaikkialla maailmassa. Sunnalaisuus ja shiialaisuus ovat islamin suuntauksista suurimmat. Shiialaisen opin keskeisiä piirteitä on profeetta Muhammadin uskonnollisen ja maallisen aseman periytyminen verisukulaisuuden kautta shiialaisille imaameille. Sunnalaisuudessa uskonnollinen auktoriteetti jäi uskonoppineiden käsiin, kun taas maallinen valta oli hallitsijoilla. Sunnalaisuudessa voimakkaasti vaikuttavassa suufilaisuudessa uskonnollisen auktoriteetin lähteenä on lisäksi välittömässä kokemuksessa saavutettu tieto jumalallisesta todellisuudesta.

Imaamit, uskonoppineet sekä pyhät miehet ja naiset ovat jättäneet jälkeensä valtavasti kirjallisuutta, joka on edelleen kunkin suuntauksen opetusten perusta. Heidän haudoistaan taas syntyy pyhiinvaelluskohteiden verkosto, joka muodostaa pyhän maantieteen. Pyhän maantieteen keskus on Mekassa sijaitseva Kaaba, jota kohti kaikki muslimit kääntyvät rukoustensa aikana ja jonne he pyrkivät elämänsä aikana pyhiinvaeltamaan. Pyhä maantiede levittäytyy kaikkialle, missä elää muslimiyhteisöjä. Jotkut haudoista ovat massiivisia pyhäkkökomplekseja ja vetävät puoleensa pyhiinvaeltajia ympäri maailmaa. Vaatimattomimmat saattaa tuntea vain pieni kyläyhteisö. Hautojen verkosto kattaa koko maailman, ja suufipyhimysten hautoja löytyy jopa Yhdysvalloista ja Isosta-Britanniasta.

Pyhät paikat säilyttävät toisinaan niihin haudatun henkilön opetukset paremmin kuin tekstit – mikäli hän sellaisia edes kirjoitti. Pyhäköt ovat konkreettisesti läsnä. Ne pitävät yllä erilaisia islamin harjoittamisen tapoja, jotka usein heijastavat paikallisen kulttuurin vaikutusta.

Pyhä maantiede ja islamin moniäänisyys

Islam olisi tuskin levinnyt erilaisia kulttuureita, etnisiä ryhmiä, kieliä ja yhteiskuntamalleja käsittävälle alueelle yhtä menestyksekkäästi ilman pyhää maantiedettä. Pyhissä paikoissa toimivat uskonnolliset tahot tutustuttivat paikallisen väestön kaikille muslimeille yhteisiin uskonnollisiin rituaaleihin kuten viiteen päivittäiseen rukoukseen ja paastoon ramadan-kuun aikana. Nämä rituaalit ovat kaikkialla lähestulkoon samanlaisia riippumatta muslimin uskonnollisesta suuntauksesta tai etnisestä taustasta. Samalla kun pyhä maantiede auttoi ruohonjuuritasolla islamilaistamaan erilaisia paikalliskulttuureja, se teki islamista paikallista ja tuttua. Tämä näkyy pyhäköiden arkkitehtuurissa, joka yleensä mukailee paikallista perinnettä. Ei-kanonisiin rituaaleihin on omaksuttu paikallisia elementtejä kuten erilaisia musiikkityylejä ja meditaatiotekniikoita. Pyhäköissä islam myös käännettiin paikallisille kielille, ja näin siitä oli mahdollista puhua muutenkin kuin arabiaksi tai arabiankielisiä termejä käyttäen.

Juuri pyhän maantieteen moninaisuus on ongelma salafisteille ja heidän ajatuksistaan inspiroituneille jihadis-tiliikkeille. Opillinen ongelma muodostuu siitä, että Jumalan karisma jakautuu myös pyhille henkilöille. Shiialaisilla imaameilla ja suufipyhimyksillä katsotaan usein olevan kyky tehdä ihmeitä ja tietää inhimillisten aistien ulottumattomissa olevia asioita. Seuraajiansa mielestä he myös voivat välittää rukoilijoiden pyynnöt Jumalalle ja pyytää ihmisille anteeksiantoa tuomiopäivänä.

Islamin 1400-vuotisen historian aikana väitteitä siitä, että profeetta Muhammad tai joku muu pyhä henkilö olisi jollain tavoin jumalallinen, on kuitenkin esitetty äärimmäisen harvoin. Henkilöt, jotka vierailevat shiialaisissa ja suufilaisissa pyhäköissä, kieltävät palvovansa niihin haudattuja henkilöitä samalla tavoin kuin Jumalaa. Tästä huolimatta salafistit näkevät heidän toimintansa muiden asettamisena Jumalan rinnalle (*shirk*). *Shirk* on ainut synti, jolle *Koraani* ei lupaa anteeksiantoa.

Pyhä maantiede osoittaa kouriintuntuvasti, ettei islam elä tyhjiössä eikä ole samanlainen kaikissa paikoissa ja kaikkina aikoina. Sen sijaan on olemassa islam, johon on otettu vaikutteita ympäröivästä maailmasta ja joka on jatkuvasti muuttunut. Vaikka tämä islam on muotoutunut historiallisten prosessien tuloksena, salafistien mukaan se pitää hävittää, sillä se eroaa varhaisten muslimisukupolvien uskonnollisuudesta.

Yksi tapa kumota historiallinen kehitys on hävittää sen konkreettiset ilmenemismuodot. Jos pyhä maantiede hävitetään, on todennäköistä, että myös siihen liittyvä uskonnollisuus unohtuu. Salafistiselle uskontulkinnalle ei jää kilpailijoita, kun muslimit eivät muutaman sukupolven kuluttua enää muista, että asioita on tehty toisinkin.

Koska islamilaisten pyhien paikkojen tuhoamisen tavoitteena on unohtaminen, esimerkiksi Isis ei ole tiedottanut etukäteen, mitkä kohteet olisivat sen listalla. Sen sijaan se on ryhtynyt nopeasti toimeen valloitetuun uuden alueen, ja haudat on hävitetty maan tasalle, aivan

kuin viimeisetkin jäljet niistä haluttaisiin pyyhkiä pois. Strategia on toiminut. Esimerkiksi Ahmad al-Rifa'in, vuonna 1182 kuolleen suufipyhimyksen, haudan tuhoaminen ei ole herättänyt vastalauseiden myrskyä.

Esi-islamalainen kulttuuriperintö ja pyhä historia

Esi-islamilaisten kulttuuriperinnön hävittäminen eroaa radikaalisti islamilaisten pyhien paikkojen tuhoamisesta. Isis on pyrkinyt tekemään toiminnastaan mahdollisimman julkista tuottamalla itse propagandavideoita, joilla sen kannattajat tuhoavat patsaita ja arkeologisia raunioita. Tällaisen toiminnan julkisuusarvoa hyödynsi jo Afganistanin Taliban-hallinto, kun se johtajansa Mullah Omarin (k. 2013) käskystä tuhosi Bamiyanin kuuluisat Buddhat vuonna 2001.

Buddhat oli hakattu kallioon 200–400-luvuilla, ja niistä suurempi, 55-metrinen, oli tuolloin maailman korkein Buddha-patsas. Helmikuussa 2001 Mullah Omar ilmoitti, että kaikki patsaat ja kuvat tuhottaisiin Talibanin hallitsemilla alueilla. Ilmoitusta seurasi kansainvälinen vastalauseiden vyöry. Mullah Omar kuitenkin torjui ajatuksen kulttuuriperinnön säilyttämisen tärkeydestä. Patsaat olivat jumalankuvia, joita oli joskus palvottu, ja siksi oli mahdollista, että niitä ryhdyttäisiin palvomaan uudelleen. Ne pitäisi tuhota ihmisten suojelemiseksi *shirkiltä*.

Patsaat räjäytettiin maaliskuussa. Tämän jälkeen Taliban kuljetti 20 ulkomaista toimittajaa todistamaan tuhon jälkiä. Hieman myöhemmin samat toimittajat vietiin museokierrokselle Kabulissa, missä he saivat seurata, kuinka siellä näytteillä ollut buddhalainen esineistö tuhottiin.

Palmyran ja Bamiyanin tapauksissa ei ollut mitään vaivihkaista tai äkillistä. Kansainväliselle yhteisölle annettiin aikaa reagoida ja tuomita tuhoamisaiheet. Kummassakin tapauksessa vastalauseet antoivat jihadisteille mahdollisuuden profiloida itsensä lahjomattomiksi puhtaan islamin puolustajiksi, joita edes kansainvälinen painostus ei pysäytä.

Julkisuus on taannut, että Palmyra ja Bamiyan muistetaan. Esi-islamilaisten kohteiden tuhoaminen ei kohdistu elävään perinteeseen eikä sitä siksi ole uskonnollisessa mielessä yhtä vaikea perustella kuin islamilaisten pyhäköiden hävittämistä. Esi-islamilaisten kulttuuriperinnön tuhoaminen myös luo assosiaation islamin pyhään historiaan. *Koraani* mainitsee useassa kohdassa rauniot muistutuksena kansoista, jotka asuivat mahtavissa kaupungeissa ja kielsivät Jumalan lähettämän profeetan tuoman ilmoituksen. Rangaistukseksi heidän kaupunkinsa hävitettiin². Profeetta Muhammadin elämäkerta taas mainitsee, kuinka hän määräsi seuraajansa puhdistamaan Kaaban jumalankuvista, kun muslimit olivat valloittaneet kaupungin vuonna 629³. Sitomalla nykyhetken pyhään historiaan Isis ja Taliban pyrkivät häivyttämään muiston islamin historiallisesta kehityksestä ja tyypistämään koko uskonnon elinkaaren

kahteen avainhetkeen: islamin ensimmäiseen vuosisataan sekä nykyhetkeen, jossa jihadistit pyrkivät palauttamaan asiat takaisin niiden puhtaaseen ja turmeltumattomaan tilaan.

Kohti pelkistettyä islamia

Isisin kaltaisten jihadistijärjestöjen pyrkimys hallita sitä, mitä muslimit islamin historiasta muistavat ja unohtavat, on väkivaltaisuudessaan ennennäkemätön. Islamilaisesta doktriinista nostetaan esiin äärimmäisimmät tulkinnat. Eri tavoin ajattelevat voidaan julistaa väärauskoisiksi, mikä oikeuttaa heidän näkemisensä vihollisina. Heidät saa tappaa sodassa, heidän pyhät paikkansa voidaan tuhota ja heidän omaisuutensa voidaan takavarikoida. Isisin ja Talibanin toimintaa on usein kuvattu sanalla keskiaikainen. Se on kuitenkin moderni ilmiö, sillä vastaavaa toimintaa ei ole aikaisemmin esiintynyt.

Halki islamin 1400-vuotisen historian muslimit ovat pitäneet uskontonsa varhaisia vuosikymmeniä aikana, jolloin islam oli turmeltumattomimmillaan. Tuolloin ihmiskunnalla oli suora kosketus jumalalliseen todellisuuteen profeetta Muhammadin sekä niiden ihmisten kautta, jotka olivat hänet henkilökohtaisesti tunteneet. Tällainen nostalgia johtaa kysymykseen, miten tuon saman puhtauden voisi kokea, kun välitön yhteys profeettaan on kadonnut.

Ennen varsinaisen salafismin syntyä 1900-luvulla uskonnon turmeltumattomuutta ja elinvoimaisuutta ylläpidettiin etsimällä uusia tapoja, joilla ihmiskunta voisi kommunikoida Jumalan kanssa, sekä pohtimalla, kuinka muslimit voisivat elää olosuhteissa, jotka eroavat 600-luvun Arabian niemimaan elämästä. Sunnalaiset oppineet alkoivat kerätä perimätietoja profeetta Muhammadista mutta myös lainasivat elementtejä hellenistisestä filosofiasta tulkitakseen jumalallista ilmoitusta⁴. Shiialaisetkin hyödynsivät hellenististä filosofiaa sen ohella, että profeetta Muhammadin jälkeläiset tarjosivat heille uskonnollisen auktoriteetin. Lisäksi uskonto mukautettiin erilaisiin paikallisiin olosuhteisiin ja esi-islamalainen historia liitettiin esimerkiksi Iranissa ja Intiassa osaksi laajempaa islamilaista historiankirjoitusta.

Muuttuva, paikallisiin olosuhteisiin sopeutuva islam ei inklusiivisuudessaan sovi salafistiseen maailmankuvaan, jonka historiakäsitys rakentuu kahden avainhetken ympärille. Mytologisessa ajassa, ensimmäisten muslimisukupolvien aikana, uskonto oli puhdas. Sitä ennen oli tietämättömyyden aika ja sen jälkeen islamin turmeltumisen aika. Nykyhetki taas sisältää mahdollisuuden palata puhtaaseen islamiin.

Esi-islamalainen aika on jo kaukana, eivätkä siihen liittyvät ilmiöt enää uhkaa salafistista maailmankuvaa. Juuri tästä syystä arkeologisten kohteiden hävittämistä on mahdollista käyttää propaganda-aseena osoittamaan, kuinka jihadistit taistelevat oikean islamin puolesta vastustuksesta välittämättä. Tällaisen toiminnan on tarkoitus jäädä muslimien kollektiiviseen muistiin nykypäivän jihadistien sankaritekona.

Muut islamin suuntaukset taas muodostavat potentiaalisen uhan salafisteille, jotka ovat muslimien keskuudessa vähemmistönä. Siksi on parasta vaieta ne unohtuksiin ja tuhota niiden pyhät paikat jäljettömiin. Kun fyysinen konteksti, joihin nämä suuntaukset ovat ankkuroituneet, katoaa, on todennäköisempää, että myös islamin moninaisuus unohtuu.

Salafismi ei ole enemmistön uskontulkinta, eivätkä Isisin, Talibanin ja Ansar Dinen kaltaisten jihadistijärjestöjen hallitsemat alueet ole koskaan kattaneet kuin murtoosan muslimienemmistöisistä maista. Monilla alueilla shiiilaisuus ja suufilainen sunnalaisuus ovat edelleen valtavirtaislomia. Salafistisessa retoriikassa nämä suuntaukset kuitenkin edustavat islamin korruptoituneinta ääripäätä. Se on auttanut synnyttämään ajatuksen, että maltillista keskivertoislamia edustaisi sunnalaisuus, jonka ytimessä ovat kaikille muslimeille yhteiset kanoniset rituaalit sekä keskeiset arabiankieliset uskonnolliset lähteet ja joka on riisuttu kaikista paikallisista vaihteluista. Vaikka islam ei olekaan se monoliittinen uskonto, joksi se usein ymmärretään, monet muslimit haluavat unohtaa islamin

moniyäisyyden ja korvata sen kertomuksella yhdestä islamista, joka on korruptoitunut mutta joka muslimien on nyt mahdollista pelastaa.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Pyhän maantieteen käsitettä on käytetty erityisesti hindulaisten pyhien paikkojen verkostosta. Ks. esim. Diana L. Eck, *India. A Sacred Geography*. Harmony Books, New York 2012. Käsite istuu myös islamilaiseen kontekstiin, jossa pyhä maantiede muodostuu pyhitettyjen luonnonmuodostelmien sijasta uskonnollisten merkikihenkilöiden haudoista.
- 2 Ks. esim. *Koraani* 22:45, 28:58, 29:34 ja 46:24–25.
- 3 Ibn Hisham, *Profeetta Muhammadin elämäkerta* (Sirat rasul Allah). Suom. Jaakko Hämeen-Anttila. Basam Books, Helsinki 2015, 392–394.
- 4 Hellenistisen filosofian merkityksestä islamilaiselle ajattelulle ks. esim. Dimitri Gutas, *Greek Thought, Arabic Culture. The Graeco-Arabic Translation Movement in Baghdad and Early 'Abbāsid Society (2nd–4th/8th–10th centuries)*. Routledge, London 1998; Cristina D'Ancona, *Greek Sources in Arabic and Islamic Philosophy*. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2009. Verkossa: plato.stanford.edu/entries/arabic-islamic-greek/